

**TIL, LISON VA NUTQ MUNOSABATLARI HOZIRGI O‘ZBEK ADABIY TILI
TIZIMIDA**

Xayitboyeva Dildoraxon G‘ulomjonovna

Samarqand davlat chet tillari instituti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

[**dildordildor00@gmail.com**](mailto:dildordildor00@gmail.com)

+998770631027

**ИНФОРМАЦИЯ О
СТАТЬЕ**

АННОТАЦИЯ:

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:

Received: 13.10.2026

Revised: 14.10.2026

Accepted: 15.10.2026

**КЛЮЧЕВЫЕ
СЛОВА:**

*til, lison, nutq, til tizimi,
kommunikatsiya, nutq
madaniyati, adabiy til, til
birliklari, lingvistika.*

Mazkur maqolada til, lison va nutq tushunchalari hamda ularning o‘zaro munosabatlari hozirgi o‘zbek adabiy tili misolida tahlil qilinadi. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyati, lisonning ichki tizim sifatidagi xususiyatlari va nutqning individual faoliyat shakli ekanligi ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, maqolada til va nutqning tafakkur, kommunikatsiya, internet tili, nutq madaniyati hamda zamonaviy texnologiyalar bilan bog‘liqligi haqida fikr yuritiladi.

Til insoniyat jamiyatining eng muhim aloqa vositasi hisoblanadi. Inson o‘z fikrini ifodalash, his-tuyg‘ularini bayon qilish, bilim almashish va ijtimoiy munosabatlarni amalga oshirishda tilga tayanadi. Til jamiyat mavjud ekan, doimo yashaydi va rivojlanadi.

Tilshunoslikda “**til**”, “**lison**” va “**nutq**” tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ularning mazmun-mohiyati turlicha hisoblanadi [2, 154]. Mazkur tushunchalarni farqlash tilshunoslik nazariyasining muhim masalalaridan biridir. Til ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat tomonidan yaratiladi va avloddan avlodga o‘tadi [3, 267].

Nutq esa insonning til birliklaridan amaliy foydalanishi hisoblanadi. Lison tilning ichki imkoniyatlari va qonuniyatlarini ifodalaydi.

Masalan:

til – umumiy aloqa tizimi;

lison – tilning ichki qurilishi;

nutq – tilning amaliy qo‘llanishidir.

Tilshunos olim Ferdinand de Saussure til va nutqni bir-biridan ilmiy jihatdan farqlagan mashhur olimlardan biri hisoblanadi. U tilni ijtimoiy hodisa, nutqni esa individual faoliyat

sifatida baholagan [6, 73]. Olimning fikricha, til jamiyat xotirasida yashaydi, nutq esa inson faoliyatida namoyon bo'ladi. Hozirgi o'zbek tilshunosligida ham til, lison va nutq masalalari muhim nazariy yo'nalishlardan biri hisoblanadi [4, 122]. *Ayniqsa:*

1. adabiy til me'yorlari;

2. nutq madaniyati;

3. internet tili;

ommaviy kommunikatsiya jarayonlarini o'rganishda ushbu tushunchalar alohida ahamiyatga ega.

Til inson tafakkuri bilan ham uzviy bog'liqdir. Inson avval fikrlaydi, keyin uni til orqali ifodalaydi [7, 101]. Shu sababli til tafakkurning moddiy qobig'i sifatida talqin qilinadi. Bugungi globallashuv davrida til va nutq masalalari yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Internet, sun'iy intellekt va raqamli kommunikatsiyaning rivojlanishi natijasida yangi nutq shakllari yuzaga kelmoqda. *Masalan: qisqartirilgan yozuvlar; internet slengi; emoji va belgilar* orqali muloqot zamonaviy nutqning yangi ko'rinishlari hisoblanadi.

Til tushunchasi. Til jamiyat a'zolari uchun umumiy bo'lgan aloqa vositasidir [1, 92]. Til yordamida inson: fikr almashadi; bilim uzatadi; ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiradi.

Tilning asosiy xususiyatlari:

ijtimoiylik;

tizimlilik;

barqarorlik;

umumxalq uchun tushunarliklikdan iboratdir [2, 155].

Masalan, o'zbek tilidagi:

kitob;

maktab;

Vatan kabi birliklar barcha o'zbek tilida so'zlashuvchilar uchun tushunarlidir.

Til jamiyat bilan birga rivojlanadi. Jamiyat taraqqiyoti davomida yangi so'zlar paydo bo'ladi: internet; blogger; onlayn; platforma. Bu holat tilning doimiy rivojlanishda ekanligini ko'rsatadi [3, 268]. Til millatning ma'naviy boyligi hisoblanadi. Har bir xalqning tarixi, madaniyati va dunyoqarashi tilda aks etadi [7, 101].

Lison tushunchasi. Lison tilning ichki imkoniyatlari va tizimini anglatadi [5, 142]. Lison bevosita ko'rinmaydi, balki nutq orqali namoyon bo'ladi. *Masalan:*

fonetika;

leksika;

grammatika;

sintaksis

tilning lisoniy tizimini tashkil qiladi.

Lison til birliklarining o‘zaro bog‘lanish qonuniyatlarini belgilaydi [2, 156]. Masalan, o‘zbek tilida gapning odatiy tartibi: *ega + to‘ldiruvchi + kesim* ko‘rinishida bo‘ladi.

“**Talaba kitob o‘qidi**” gapida so‘zlarning joylashuvi lisoniy me‘yor asosida shakllangan. Lisonning muhim xususiyatlaridan biri uning abstrakt xarakterga ega ekanligidir [6, 74]. Ya‘ni lison inson ongida mavjud bo‘ladi.

Tilshunoslarning fikricha, lison nutq hosil qilish uchun asos vazifasini bajaradi [4, 123].

Nutq tushunchasi. Nutq til – birliklarining inson tomonidan amaliy qo‘llanishidir [1, 93].

Nutq:

1. *og‘zaki;*

2. *yozma* shaklda namoyon bo‘ladi.

Masalan: suhbat; ma‘ruza; maqola; xabar yozish nutq faoliyatiga kiradi.

Har bir insonning nutqi individual hisoblanadi [3, 269]. Chunki kishilar: talaffuzi; so‘z tanlashi; uslubi; fikr bayoni jihatidan bir-biridan farq qiladi.

Masalan, bir inson:

“*Assalomu alaykum*” *desa, boshqasi:*

“*Salom*” *deyishi mumkin.*

Bu individual nutq xususiyatlarini ko‘rsatadi.

Nutq tilning yashash shakli hisoblanadi. Agar nutq bo‘lmasa, til amalda mavjud bo‘la olmaydi [5, 143]. Til va nutq munosabati. Til va nutq o‘zaro chambarchas bog‘liq tushunchalardir [2, 157].

Til:

umumiy;

barqaror;

ijtimoiy hodisa hisoblanadi.

Nutq esa:

individual;

harakatchan;

konkret jarayondir.

Masalan, o‘zbek tilidagi barcha so‘zlar til tarkibiga kiradi. Ammo inson ulardan faqat keraklisini nutqda qo‘llaydi.

Til imkoniyat bo‘lsa, nutq ana shu imkoniyatning voqelanishidir [6, 75].

Til va nutqning o‘zaro bog‘liqligini quyidagi misolda ko‘rish mumkin:

A) til – lug‘at boyligi;

B) nutq – shu boylikdan foydalanish.

Til nutq uchun material beradi, nutq esa tilning rivojlanishiga ta‘sir qiladi [3, 270]. Lison va nutq munosabati. Lison va nutq ham bir-biri bilan uzviy bog‘liqdir [4, 124].

Lison:

ichki tizim;

imkoniyat;

qonuniyat hisoblansa, nutq:

amaliy qo'llanish;

real jarayon;

individual faoliyatdir.

Masalan, o'zbek tilida so'z yasash qoidalari lison tarkibiga kiradi. Ana shu qoidalar asosida:

kitobxon;

bilimdon;

mehnatsevar kabi yangi birliklar nutqda hosil qilinadi.

Bu holat lisonning nutq uchun asos ekanligini ko'rsatadi.

Til, lison va nutqning farqli jihatlari. Til, lison va nutq o'zaro bog'liq bo'lsa-da, ayrim farqli jihatlarga ega [5, 144].

Til va tafakkur munosabati. Til tafakkur bilan chambarchas bog'liqdir [7, 102]. Inson fikri til yordamida shakllanadi va ifodalanadi.

Masalan:

ilmiy tushunchalar;

badiiy obrazlar;

kundalik fikrlar til orqali bayon qilinadi.

Til bo'lmasa, inson fikrini to'liq ifodalay olmaydi.

Tilshunos va faylasuflarning ta'kidlashicha, til tafakkurning moddiy qobig'i hisoblanadi [6, 76].

Nutq madaniyati va adabiy til. Nutq madaniyati insonning til birliklaridan to'g'ri va o'rinli foydalanish qobiliyatidir [3, 271]. Adabiy til me'yorlariga amal qilish nutq madaniyatining asosiy talabi hisoblanadi.

Masalan:

shevaga xos so'zlarni rasmiy nutqda ishlatmaslik;

talaffuz me'yorlariga amal qilish;

ortiqcha jargonlardan qochish nutq madaniyatining muhim belgilaridir.

Hozirgi davrda internet va ijtimoiy tarmoqlar nutqqa kuchli ta'sir ko'rsatmoqda [2, 158].

Masalan:

"raxmat";

"blmiman";

"qalesan" kabi qisqartmalar yoshlar nutqida keng uchramoqda.

Bu holat nutq madaniyatiga ham ta'sir etmoqda.

Til va zamonaviy texnologiyalar

Bugungi kunda til va nutq masalalari sun'iy intellekt hamda kompyuter lingvistikasi uchun ham muhim hisoblanadi [4, 125].

Masalan:

1. ovozli yordamchilar;

2. *avtomatik tarjima tizimlari*;

3. *matn tahlili dasturlari inson nutqini tushunishga asoslanadi.*

Sun'iy intellekt tizimlari:

talaffuz;

grammatik qurilish;

nutq uslubi kabi jihatlarni tahlil qiladi.

Bu esa til, lison va nutq munosabatlarini chuqur o'rganish zaruratini oshirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, til, lison va nutq tilshunoslikning o'zaro bog'liq, ammo ma'no jihatdan farqlanuvchi muhim tushunchalaridir [1, 94].

Til jamiyat uchun umumiy aloqa vositasi bo'lsa, lison uning ichki tizimini, nutq esa amaliy qo'llanishini ifodalaydi [2, 159].

Til, lison va nutq munosabatlarini o'rganish:

adabiy til me'yorlarini belgilash;

nutq madaniyatini rivojlantirish;

kommunikatsiya samaradorligini oshirish uchun muhim ahamiyatga ega [5, 145].

Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida til va nutq masalalarini chuqur tadqiq etish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006. – 91–94.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – 154–159.
3. Sayfullayeva R., Mengliyev B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010. – 267–271.
4. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. – 122–125.
5. Mamajonov A. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2019. – 141–145.
6. Ferdinand de Saussure. Kurs obshchey lingvistiki. – Moskva: Progress, 1977. – 73–76.